

grevinnan Sophie Creutz är bokens centrala gestalt. Hennes äktenskap med Lars Glansenstierna och nära vänskap med svågern Göran Magnus Sprengtporten är röda trådar i framställningen. Vi får även följa Sophie Creutz dotter Vendela Glansenstierna och maken Anders Munsterhjelm en bit in på 1800-talet. Livet för bokens huvudpersoner präglas starkt av samtidens politiska utveckling, särskilt av förhållandet mellan Sverige och Ryssland, det svensk-ryska kriget 1788–1790, sammansvärjningarna mot Gustav III, landsförräderi och dess konsekvenser. Genom Sophie Creutz ögon och nätverk stiftar läsaren också bekantskap med 1700-talets adelsliv till både vardag och fest.

Oppositionen mot kungen växte fram i kretsen kring Sophie Creutz, där idéer om republik och frigörelse från det svenska enväldet spirade. Flera av adelsmännen var starkt missnöjda med det svenska styret och en del föredrog en anslutning till Ryssland, om de fick behålla sina privilegier. Som en följd av Gustav III:s ryska krig och Anjalaförbundet drabbades denna adliga släktkrets av nio dödsdomar, där två verkställdes medan de övriga omvandlades till landsförvisning. Livet som krigsfånge i Ryssland blev en realitet för flera av männen i Sophie Creutz familj och släkt, och vi får en inblick i åren i exil, bl.a. genom Anders Munsterhjelm's dagboksanteckningar. Sophie Creutz make Lars Glansenstierna tillbringade först ett antal år i S:t Petersburg, dit sonen Magnus också flyttade, men hamnade senare i Holstein.

Det är slående hur de adliga familjerna länkades samman i ett internationellt nätverk, ibland genom släktkretsar som vävts samman genom äktenskap. En kosmopolitisk livsstil avtecknar sig där konversationspråket framför allt var franska men även tyska, och där det också var en fördel att behärska ryska. Männen och kvinnorna hade sina givna roller, men de gifta adliga kvinnorna kunde ofta agera med stor myndighet och i viss utsträckning besluta över sina tillgångar, även om deras män i realiteten var deras förmyndare. När männen befann sig långt från hemlandet fick kvinnorna förvalta gårdarna och sköta affärerna. Kvinnornas bokliga bildning var dock i allmänhet inte hög, vilket syns i deras illa stavade brev.

Även krigsfångarna ingick i den kosmopolitiska kulturen. De svenska krigsfångarna bodde i hyrda rum bland vanliga stadsbor i Nizjnij-Novgorod vid Volga, där de kunde tillbringa dagarna med läsning, kortspel, fiolspel och hushållsbestyr. De hade möjlighet att fritt umgås med andra, gå på supéer och baler och delta i sällskapslivet. Trots det längtade de flesta hem till Finland.

Vi får följa huvudpersonerna fram till 1820-talet, då Finland blivit en del av det ryska väldet. Det framgår med tydlighet att den svenska centralmakten inte förstått hur djupt missnöjet med det svenska styret varit bland många av de finska adelsmännen, särskilt bland dem i landets sydöstra hörn, som drabbats svårare än andra av gränskrigen. Vid fredsslutet 1809 fick Finland behålla den lutherska tron, svenskan som officiellt språk samt den svenska rätts- och förvaltningstraditionen. Samtidigt ivrade Göran Sprengtporten för ett självständigt Finland. Han använde gärna finska, och krävde av sina officerare kunskaper i finska. Genom sina idéer kan han ses som en föregångare till de nationalistiska strömningarna som senare under 1800-talet skulle uppmuntra intresset för den finska folksjälens och för en finsk nationallitteratur.

Sophie Creutz och hennes tid. Adelsliv i 1700-talets Finland ger en spännande inblick i den finska adelsmiljön i gränstrakterna mot Ryssland under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal. Den politiska utvecklingen bildar de självklara ramarna för huvudpersonernas liv, vars personliga brev ger en bild av hur de tänkte och kände. Gripande är Anders Munsterhjelm's kärleksfulla brev till hustrun Vendela där hans kärlek till både henne och barnen är uppenbar. ”Söta älskade maka – Du mitt hjärtas nöje” skriver han från Svartholms fästning i februari 1808 i bitande kyla. ”Våra små söta ungar” formulerar han en annan gång i ett brev från fronten och ber att hustrun skall påminna barnen om att han älskade dem, ifall han skulle stupa. Men Munsterhjelm överlevde kriget, men hoppades innerligt att ingen av sönerna skulle välja den militära banan. Trots faderns önskan blev emellertid båda militärer, och den nya nationstillhörigheten förde dem långt bort från Finland, till Rysslands mest avlägsna delar. I det stora hela blev dock livet för den finska adeln sig tämligen likt efter anslutningen till Ryssland. Många av dem föredrog världsmetropolen S:t Petersburg som huvudstad, i stället för det lantliga Stockholm.

Eva Helen Ulvros, Lund

Lena Kåreland: *Ett sällsamt dubbelliv: Gurli Linders memoarer om åren med S. A. Andrée*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2011. 403 s., ill. ISBN 978-91-7331-395-7.

Det är den 16 april 1930. En åldrande dam sitter och ser tankfullt på ett porträtt som står inramat på hennes skrivpulp. Framför porträttet står en liten vas med

violer. Porträttet föreställer den världsberömda polarfararen Salomon August Andrée. Bara några månader senare återfanns resterna av hans och hans medresenärers, Strindberg och Fraenkel, sista läger på Vitön. Damen är journalisten och barnboksförfattaren Gurli Linder (1865–1947) och det är hennes kärlekshistoria med August Andrée som skildras i Lena Kårelands bok *Ett sällsamt dubbelliv*.

Lena Kåreland följer här upp ett spår i Gurli Linders liv som hon tidigare lämnat åt sidan. I sin doktorsavhandling (1977) liksom i *Rätten till ordet* (2008) är det yrkeskvinnan Gurli Linder som beskrivs. I denna bok, som Kåreland betecknar som en kärleksbiografi, är det människan Gurli Linder som ges röst.

Dispositionen i boken är på ett sätt enkel. Den följer en kronologisk ordning där huvudaktörerna introduceras i två biografiska kapitel som sedan följs av sju kapitel som handlar om hur de träffades, blev förälskade, umgicks, Andrées avfärd och slutligen fynden efter expeditionen på 1930-talet.

Källmaterialet består främst av 104 brev som Gurli Linder skrivit till August Andrée under åren 1894–1896. Brevet kommenterades och bevarades av Andrée fram till hans avfärd med polarexpeditionen. Då återlämnades de till Gurli Linder, som lät en god vän förvara dem i över tio år. Korrespondensen var inte ömsesidig. De hade kommit överens om att Andrée inte skulle skriva till Linder på motsvarande sätt eftersom hon var gift och levde med sin familj. Kåreland betecknar breven som de källor som mest sannfärdigt återger kärleksrelationen eftersom de är skrivna i ”realtid” (s. 19). I den andra materialkategorin, Linders memoarer, som författades i tre omgångar under åren 1930–1943, är det en åldrande tillbakablickande Linder som skriver. Här kommenterar Linder sina egna brev från 1890-talet, där tiden, åldern och förändrade villkor utgör ett filter genom vilket hon tolkar dem och det som hände då. Den tredje materialkategorin består av sju handskrivna böcker som Linder skrev till var och en av sina döttrar, Greta, Estrid och Tyra under deras barndom och uppväxt. Dessa böcker handlar om barnen och familjen. De utgör ett viktigt komplement för förståelsen för Linders situation och känsloliv. Hon skriver bl.a. öppenlydligt om relationen till flickornas pappa och om hur illa hon for åren före skilsmässan 1903, då hon förlorade vårdnaden om de tre döttrarna.

Kåreland använder de tre materialkategorierna för att mejsla fram och ge röst åt Gurli Linder och hennes ”samtal” med Andrée. Källorna är producerade i olika

tider, med skilda mål och riktar sig till olika individer: döttrarna, Andrée respektive allmänheten. Tonen i texterna och valet av vad som faktiskt sägs skiljer sig åt. När Kåreland generöst refererar och återger såväl utdrag ur döttrarnas böcker, brev och memoarer träder en komplex kvinna fram. Författaren betonar att i brev och memoarer underordnar sig Linders berättarjag framför allt Andrée. I breven framstår Linder som sårbar och orolig att det underbara de upplever ska raseras. I memoarerna har Linder ett uttalat mål att berätta den ”sanna” historien om Andrée, som annars skulle försvanskas. Hennes hjälte blir tydlig. I böckerna till döttrarna möter vi däremot en ganska gnällig person som beklagar sig över sin make. Möjligen är det en truism, men samtidigt tänkvärt, att när man talar om andra säger man mest om sig själv. Mellan raderna framträder en ganska fåfång karriärkvinna som åtnjuter anseende inom det intellektuella societetslivet i Stockholm.

I bokens första kapitel är det främst Kåreland som håller i pennan och skildrar Linder från födelsen på en herrgård utanför Örebro 1865 fram till hennes död 1947. Hon beskriver uppväxt, skolgång, umgänge och familjeliv. Paret Linder ingick i ett intellektuellt sammanhang i Stockholm, som bl.a. beskrivits av Linder själv i två böcker 1918 och 1924. Paret hade ett stort socialt umgänge genom engagemang i olika föreningar som Idun och Sällskapet Nya Idun. Linder var särskilt engagerad i kvinnofrågor och arbetade bl.a. för förändringar i flickors skoluniformer genom Dräktreformföreningen. Sällskapsliv, teater, konst, litteratur och politik framstår som en viktig del i paret Linders liv. Det är i dessa kretsar som Andrée dyker upp.

Bokens andra kapitel handlar om honom och är betydligt mer summariskt. Med utgångspunkt i andras än Linders skrifter skildrar Kåreland ingenjören och upp-täcktsresanden Andrée. Han föddes i Gränna år 1854. Hans karriär som ingenjör med utbildning och verksamhet i bl.a. USA beskrivs, liksom hans intresse för teknik och då särskilt för luftballonger. Han var också politiskt aktiv och engagerade sig även han i ”kvinnofrågan”. Han såg teknisk utveckling som den viktigaste motorn i kvinnors frigörelse.

Från kapitel tre, som handlar om hur de träffade varandra, drar sig Kåreland tillbaka och låter Gurli Linders egna ord i form av längre utdrag ur brev och memoarer få allt större utrymme i texten. Memoarer och brev visar att Andrée blev en allt flitigare gäst i det Linderska hemmet fr.o.m. 1892. Inledningen på deras relation var vänskaplig och omfattade hela familjen. Andrée kom

ofta på besök, åt med dem och lekte med barnen. När barnen somnat och Linders make dragit sig tillbaka till sitt arbetsrum hade de långa samtal på tu man hand. Linder skriver: ”jag hade intuition så snart det gällde dig. /---/ Redan då hände det att du sade: Det där har ingen förstått förut” (s. 159). Parallellt med hur de lär känna varandra mejslas en bild av sällskapslivet fram. Ett avsnitt handlar om vårfester på Skansen och om vänskapen med filologen och Nordiska museets grundare Artur Hazelius. Här vävs ord och fotografier samman och bildar ett berikande sammanhang (s. 162–166). Kåreländ citerar Linder, som skriver att Andrée var på plats i det Linderska hemmet när en inför vårfesten på Skansen nyuppsydd lappdräkt anlände: ”... när jag fick se dräkten hoppade jag genast i den, utanpå klänningen förstås.” Hon beskriver att hennes make gav henne en reprimand medan Andrée snällt försvarade henne. Texten innehåller flera fotografier från vårfester på Skansen och ett där Linder står iförd sin lappdräkt.

Övergången till kärleksrelation skildras i kapitel fyra. Den 18 april 1894 bekänner Linder för Andrée att hon älskar honom. Hon var då 29 år, gift med tre barn och han 40 år och ungtal. Linders bekännelse finns återgiven i ett brev som hon skrev följande dag. Brevet är innerligt och ursäktande. Det pockar på förståelse från Andrée, men också förnuftig insikt om det omöjliga med det hela. Samtidigt som det är så härligt. Linder bubblar av förälskelse och det känns nästan som om hon koketterar genom sin underkastelse och sitt underläge inför honom. Hon skriver att hon vet att det är en kärlek som måste kvävas och som inte har någon framtid, men den måste ut. Vad Andrée tycker och känner kommer fram genom Linders kommande brev. Kärleken är besvarad. Dock är Andrée inledningsvis förvånad och Kåreländ skriver att Andrée ”trodde att han valts ut som lämpligt material för att föda en son till familjen Linder” (s. 181). Brevet från Gurli spritter av ivrig kärlek och hon verkar mycket lycklig. Hennes make Nils Linder börjar dock bli misstänksam.

I kapitel fem skildras genom breven hur ”paret” fortsätter att träffas i det offentliga sällskapslivet men även ensamma. Allt oftare talas de vid per telefon och de stämmer träff för kvällspromenader uppe vid Skeppsholmskyrkan. Kodade kärleksbetygelser utväxlas och särskilt violbuketter blir en betydelsefull romantisk symbol. Linder som tillbringar hela sommaren med familjen i skärgården gör sig vid ett tillfälle ett ärende in till staden. Denna händelse skildras ingående och romantiskt. Den kom att bli ett av de få tillfällen som

paret träffades ensamma hemma hos Andrée. Linder skriver att hon sedan dess bevarat blusen hon bar då. Relationens framväxt beskrivs i breven och känslan av Gurli Linders underordning finns kvar. ”Ditt gillande blev min ambition”, skriver hon. Brevet visar att Andrées intressen och framför allt drömmen om att resa med luftballong till nordpolen engagerade båda mycket.

Polarfärden ska bli verklighet och i kapitel sex skildras hur Andrée genom sina storslagna planer 1895 blir en offentlig person. I ett brev skriver Linder: ”Nu har det gått därhän att, som Hjalmar Söderberg formulerade det, kvinnans kärlek och mannens verk voro fiender” (s. 255). Hon fortsätter med att hon har bestämt sig för att inte vara fiende utan stötta honom i hans planer. I takt med att planerna inför avfärden fortskrider avtar dock brevskrivandet. Kanske också umgänget.

I kapitel sju sker den första avresan 1896, den som slutar med att expeditionen får avbrytas på grund av ogynnsamma vindar. Linder är sjuk av oro. Hennes hälsa vacklar. Hennes ord till Andrée när de åter möts är dock: ”Det här var en förfärlig olycka.” I memoarerna beskriver Linder hur Andrée då prisar henne för att hon förstod detta.

Det blir ny avfärd året därpå och hur den slutar får ingen veta förrän trettio år senare när fynden av expeditionens sista läger hittas på Vitön i augusti 1930. De två sista kapitlen bygger främst på Linders memoarer, som hon påbörjade i samband med fynden. Hon läser sina brev och blickar tillbaka. Hon tar det som sin uppgift att vaka över Andrées minne. Vid ett besök i Gränna museum beskriver hon hur hon såg Andrées Bibel ligga uppslagen i en monter. Uppslaget innehöll flera blasfemiska anteckningar av Andrée och Linder krävde att Bibeln skulle stängas igen och montern vara låst.

Linder är trött, gammal och allt mer desillusionerad. I sina memoarer för hon en dialog med Andrée och hon förklarar att han skulle ha blivit besviken om han överlevt och sett vad tekniken lett till i form av hot, förstörelse och krig.

I ett avslutande kapitel analyserar Kåreländ Linders situation som förälskad och kär i Andrée. Ett tema är att Linder som kvinna var barn av sin tid och att hon intog rollen som ”den andra”. Hon underordnade sig och sina intressen. Kåreländ diskuterar andra möjligheter än att dödförklara kärleken, så som paret gjorde. Linder kunde ha skilt sig. De kunde ha gift sig. Kåreländ ser kärleksbiografen som en källa till kunskap om samhället och den kvinnosyn som fanns då på 1890-talet.

Efter att ha läst *Ett sällsamt dubbelliv* tänker jag att

biografin ger mycket kunskap, om synen på mannen och om den ödmjukhet och beundran som finns inför en älskad person.

Det jag främst ställer mig kritisk till är det långa biografiska kapitlet om Gurli Linder. Det inleder boken, men upptar nästan en fjärdedel. Det är svårmanövrerat av flera skäl. Ett är att det florerar mängder av personer och namn som är svåra att veta exakt varför de är viktiga. Ellen Key t.ex. återkommer som en central person, men om man inte vet vem hon var mer än flyktigt får man bara underförstådda meningar om hennes kontroversiella position i Stockholms sällskapliv. Kapitlet bäddar för upprepningar och innehåller passusar om händelser som beskrivs längre fram av Kåreland eller genom Gurli Linders brev och memoarer.

En viktig källa i detta kapitel är böckerna till döttrarna och det är framför allt i beskrivningen av Linders skilsmässa, som skedde efter Andréés försvinnande, som dessa används. Linders röst framträder här som bitter och förtvivlad (s. 55 ff.). Hon vittnar om ett konfliktfyllt äktenskap som hon tiger sig igenom. Kåreland funderar över om skilsmässan berodde uteslutande på kärleksrelationen till Andréé, men sluter sig till att Nils Linder själv var orsak genom sitt allt mer kravfyllda förtryckande sätt. Men det finns inget konkret beskrivet. Till hans försvar kan man föreställa sig hur svårt det är att leva med en person som är djupt förälskad i en annan.

Det första mötet med Gurli Linder genom anteckningarna i barnens böcker blir tyvärr tråkigt. Hon verkar gnällig, egoistisk och förbittrad och det hänger med in i den fortsatta läsningen. Sammantaget är det dock intressant läsning och breven som Linder skrivit till Andréé är mycket fångslande. Kåreland återger dem generöst och har även i ett appendix ett antal brev i sin helhet. Det stora antalet fotografier i boken är också en viktig del i berättelsen och även där kan ett helt liv följas. De är dock extra intresseväckande när de vävs samman med text som i t.ex. berättelsen om lappdräkten.

Kristina Gustafsson, Lund

Louise Brodin: *Axel Nilsson – Museiman och föregångare*. Warne förlag, Göteborg 2011. 248 s., ill. ISBN 978-91-85597-34-5.

Vem var Axel Nilsson? Nu är han nästan glömd, men i sin tid var han en av de verkligt stora i museiyrkets tidiga skede. Så här beskriver vännen Axel Romdahl honom i sina memoarer 1951: ”Man kände att det strålade

kraft av honom och han hade krafter att dela med sig så länge hans hälsas dagar räckte. I själva verket har Axel Nilsson för svenskt museiväsende betytt mycket mer än som framgår av protokoll och årsberättelser.” Det är därför på tiden att han får sin biografi skriven och nu har hans sondotter Louise Brodin skrivit en fullmatad och vackert illustrerad bok om sin farfar, som dog långt innan hon föddes.

Axel Nilsson var född 1872, hans förfäder hade varit mjölnare i Genarp. Fadern var agronomutbildad och inspektor på ett storgods i Skåne men dog när Axel bara var fem år. Änkan med de fem barnen flyttade till Lund för att underlätta barnens skolgång. Senare, under studieåren i Lund, anställdes han av Georg Karlin på Kulturen och där började hans museibana. På uppdrag av Karlin inventerade han, mätte upp och fotograferade gammal bebyggelse på landsbygden i de tidigare danska landskapen och deltog i flyttandet och inredningen av Kulturens Blekingestuga. Det blev en förberedelse till hans kommande verksamhet på Skansen. På Kulturen studerade han äldre skånska textilier och för museets konstlotteri ritade han bildvävnader och möbler. Han lärde sig hantverk för att förstå hur saker gjordes, han lärde sig t.ex. att väva gobeläng och knyta ryaknutar, erfarenheter som senare ledde fram till chefskapet för Röhsska museet i Göteborg.

Han kallades till Stockholm 1902 för att arbeta med inredning och utställningar i Nordiska museets då nya byggnad. Vid Livrustkammarens inflyttning i museets stora hall fick han hand om ledningen under det halvår som överintendenten Cederströms sjukdom varade. Men bäst trivdes han på Skansen där han ledde uppförandet av Ravlundagården, som han valt ut under resor i Skåne (gården brann ned med alla inventarier 1972). Gunnar Hazelius, som hade efterträtt sin far som chef för Skansen, var tillfälligt sjuk, varvid Axel Nilsson blev hans ersättare.

Under Stockholmstiden, som varade fram till 1914, undervisade han arkitektstudenter på Tekniska skolan i allmogens träbyggnadskonst. Han planerade ett större arbete i ämnet, grundat på egna uppmätningar, skisser och egna fotografier, ett arbete han dock aldrig genomförde. Under drygt tio år deltog han i Nordiska museets kulturhistoriska expeditioner i många delar av Sverige. Louise Brodin letade förtvivlat i museets arkiv, som är uppbyggt topografiskt, inte på undersökare. Till slut fann hon hans dokumentation över gården Sveden nära Falun, känd som Linnés bröllopsgård. Hon blir imponerad över noggrannheten och klarheten i doku-